

TÁRSADALMI EGYENLŐSÉG ÉS A JÖVŐ FELADATAI

A MAGYAR MINISZTERELNÖK VETTE ÁT az elnökséget az Európai Unióban 2011 első félévében. Meglehetősen nagy visszhangot váltottak ki a prioritások, amelyek közül az elsőnek – „Növekedés és foglalkoztatás az Európai szociális modell megőrzéséért” – az egyik alpontja a „Romastratégia kidolgozása”. A megfogalmazás magyarul ügyetlen. Az angol szövegben „European Roma Policy” szerepel, ami – legalábbis magyar fülnek – elfogadhatóbb, mint ez az összetett szó.

Nyilvánvalónak tűnik, hogy „nem lehet egy féléves EU elnökség szempontjából elemezni egy történelmi gyökerekre visszatekintő, s az utóbbi évtizedekben egyre inkább kiéleződő problémát” – miként azt Vajda Mihály lektori véleményében megjegyzi. Érdemes azonban áttekinteni az elnökség céljait, hogy megvizsgáljuk, milyen problémákat lát, hogyan értelmezi, és miként próbálja megoldani ezeket a magyar politikai vezetés (*Az európai romapolitika kialakítása, EU-2011*).

A programban a cigányság és a szegénység egyazon kérdéscsoportban jelenik meg, azaz a cigányságnak a preambulumban felsorolt problémái valójában a szegénység problémái. Ha az olvasónak nincsenek háttérismeretei ehhez a problémafelvetéshez, zavarba jön. Csak a nyomorban élő cigányok, főként az ő gyermekeik gondjait szándékozik kezelni a magyar elnökség? A „romák és a társadalomból leszakadt rétegek” megfogalmazás azonos kategóriát jelez, és az iménti gondolatot sugallja. Valójában ezt a problémahalmazt a „Szegénység elleni európai platform” (European platform against poverty) programba szándékozik illeszteni az elnökség, és ez teszi érthetővé a program elhelyezését a célok között. A „Szegénység elleni európai platform” foglalkozik a gyermekszegénység kérdésével és a marginalizált csoportok, így a romák integrációjával is.

A célok megfogalmazását a közelmúlt eseményei is indokolják, mindenekelőtt a romák Franciaországból történt kiutasítása 2010-ben, majd ezzel összefüggésben Franciaország és Németország kérelme Románia és Bulgária schengeni övezetbe való csatlakozásának elhalasztására. A kérdések kezelésére munkacsoport jött létre (Task Force), ennek munkáját kívánja folytatni és koordinálni a magyar elnökség (belga, spanyol és magyar trióban). A foglalkoztatási és szociális miniszterek korábban, még 2009. június 8–9-i ülésén fogadták el „A romák társadalmi befogadása” című záródokumentumot. Ennek része az az alapelv-lista, amelynek tanulmányozását és elfogadását kérik a tagállamok kormányaitól.

A romák befogadásának tíz közös alapelvét nem részletezem – a dokumentum ajánlásokat fűz az egyes alapelvekhez –, ám felsorolása nem érdektelen. Az alapelvek a következők:

- 1 Konstruktív, gyakorlatias és diszkriminációmentes szakpolitikák;
- 2 Kifejezett, de nem kizárólagos célba vétel;

- 3 Interkulturális megközelítés;
- 4 A romák teljes körű társadalmi integrációja;
- 5 A nemi vonatkozás figyelembevétele;
- 6 A tényeken alapuló szakpolitikák átültetése;
- 7 A közösségi eszközök használata;
- 8 A regionális és helyi önkormányzatok bevonása;
- 9 A civil társadalom részvétele;
- 10 A romák aktív részvétele.

A célok-feladatok olyan társadalmi csoportokat jelenítenek meg, amelyek gyakran lehetnek diszkrimináció áldozatai. E csoportok között kap helyet a cigányság. A kérdéseket megvizsgálva hangsúlyozni kell, hogy a cigányság Európában nem „bevándorló”, hanem őslakos – ha eltekintünk a legújabb kor migrációjától –, hiszen történelmi léptékkal alig később érkeztek, mint a magyarok vagy a kunok! Az európai dokumentum erről nem tesz említést. A csoportoknak lehetnek bizonyos kulturális sajátosságai, amelyek elfogadását javasolja, kivéve azokat, amelyek sértik egy-egy közösség írott-íratlan szabályait. Ez az egyetlen olyan elem a tíz közül, amely nem áldozatként, hanem kulturális értékek hordozójaként is megjeleníti a cigányságot. A nemi vonatkozás szöveges értelmezése azt taglalja, hogy e csoportban, csoportokban a nők gyakran kiszolgáltatott helyzetben vannak, rajtuk valamiképpen segíteni kell. A többi pont olyan ajánlást tartalmaz, amely minden idegennel való találkozás esetében kívánatos magatartás lehet. Összességében olyan ajánlásokról van szó, amelyek alapján minden közösség számára elfogadhatóak. Éppen ezek miatt érezzük a listát nemcsak kissé szájbarágonak, hanem olyannak, amely a tolerálni kívánt népcsoportot „gyanús idegenként” jeleníti meg – de int a kulturált párbeszédre.

A cigányság helyzetének problémái

Bár a kérdéskör bevezetesként idézett megfogalmazása problémákat vet fel, mégis fontos hangsúlyozni, hogy a cigányság helyzetének áttekintése és javítása első alkalommal került elsőrendű nemzetközi – európai – célcsoportba. A nemzetközi szervezetek viszonylag hosszú ideje foglalkoznak már ezzel a kérdéssel, különösen a balkáni háború és következményei vetettek fel sorozatosan olyan problémákat, amelyeket nemzetközi odafigyelés és segítség nélkül aligha lehet megoldani (*Forray & Kozma 2010 a, b*). Igaz, a balkáni országok többsége egyelőre nem tagja az európai szövetségnek, azonban a romániai és bulgáriai cigányok exodusra – Franciaország kapott nagyobb figyelmet, de korábban Olaszországról is sokat hallhatunk-olvashattunk ebben a vonatkozásban – (újra!) felhívta a gazdag közösségeket arra, hogy ha közös Európában gondolkozunk, akkor tekintettel kell lennünk ennek a saját országgal nem rendelkező, de a térség keleti és déli régiójában nagy számban élő, rengeteg nehézséggel küszködő népességre is (*Gheorghe & Mirga 2001; United Nations Fund for Children 2007*). Nem először történt ez meg az elmúlt évtizedekben, de talán a következő félév közelebb visz a gondok enyhítéséhez.

Közép- és Kelet-Európa helyzetét e vonatkozásban több fontos sajátosság jellemzi, amelyek közül egyet emelek ki. Az államszocializmus évtizedei a cigányság helyzetét sajátosan alakították, eltérően Nyugat-Európa demokratikus piacgazdaságaitól. Az internacionalizmus ideológiája, az aufklérista-paternalista politika és a tervutasításos gazdaság együttesen a cigány lakosságot (vagy annak nagyobb hányadát) is erős asszimilációs nyomás alá helyezte, tiltotta a közösségi szerveződést, törvényen kívülre tette a lakóhelyváltoztatást, megkövetelte a munkavállalást és az iskolázást. Ennek következtében a cigány lakosság jelentős része ezekben az országokban a nagyipar és a nagyüzemi mezőgazdaság segédmunkás rétegébe tagolódott be. Ezekbe a folyamatokba robbantak be a rendszerváltások a politikai demokrácia lehetőségeivel és a piacgazdaság törvényeivel. A 30–40 év alatt úgy-ahogy megkapaszkodott, asszimilálódni kezdő cigány lakosság talpa alól kicsúszott a talaj: az összeomló tervgazdaságok elsőként a képzetlen segédmunkásoktól szabadultak meg, s a munkahellyel eltűnt vagy drasztikusan csökkent a szociális gondoskodás is. A Ceasescu-éra összeomlása olyan exodust váltott ki a romániai cigányság körében, amely sokkolta Nyugat-Európát. A Csehországban élő szlovákiai cigányok tömeges menedéjogért folyamodása a kilencvenes években a gazdag országokat figyelmeztette, hogy időzített bomba ketyeg Európában a szovjet birodalom felbomlása következtében. Ma pedig – túl a balkáni háborún – újabb országok nyomorban élő cigány lakossága próbál élni a határok nélküli Európa új lehetőségeivel. Az ismétlődő „sokkoknak” az európai hatása hosszabb távon elmúlik, elfelejtődik. A közelmúlt újabb roma exodusa most talán tartósabb és valószínűbb következménnyel jár, mint az előbbieket. Ebben szerepet játszik, hogy éppen Magyarországra a feladat, hogy próbálja áttekinteni és rendezni a romák helyzetét egész Európában.

A kérdés kezelésének jellemzően két sűrűsödési pontja van: az egyik az emberi-állampolgári jogok szempontja (a „cigánykérdés” Európa-szerte polgárjogi aktivisták egyik kiemelt témája), a másik az oktatásügy. Az oktatás és képzés egyrészt, mint a munkavállalást elősegítő út fogalmazódik meg, másrészt a társadalomba való beilleszkedés kilátásainak, a jövőnek a kérdése. Ezért bármely részkérdést tárgyaló vagy összefoglaló jellegű írásban a nemzeti oktatási rendszereknek a cigány/roma népesség kulturális igényeihez, adottságaihoz való adaptálása kulcskérdésként szerepel. Ebből a szempontból nem kérdőjelezhető meg, hogy a cigányságot „a társadalomtól leszakadt réteggént” sorolja be az idézett program, s az integráció kiemelkedő céljaként definiálja az iskolából kimaradók számának csökkentését, a felsőfokú oktatásban való résztvevők számának növelését.

Hátrányos helyzetben

Magyarországon a legutóbbi népszámlálás adatai azt tükrözik, hogy a roma népesség iskolázottság szempontjából még mindig jelentősen rosszabb helyzetben van, mint az ország teljes népessége (1. táblázat). Am a megfelelő korú cigány fiataloknak már közel háromnegyede rendelkezik legalább általános iskolai végzettséggel. Úgy véljük azonban, hogy ebből az oktatás- és a társadalompolitika sok terüle-

tén nem sikerült megfelelő gyakorlati konzekvenciákat levonni. Általánosságban az állapítható meg, hogy a cigány fiatalok az új évezredben sokkal iskolázottabbak ugyan, mint voltak az egy-másfél évtizeddel korábbi pályakezdők, azonban az iskolázottság nem igazán hasznosul sem a munkaerőpiacon, sem a civil kompetenciák olyan területén, mint az informáltság, az információk megszerzésének, a kapcsolatok kiépítésének a gyakorlata.

1. táblázat: A 15 éves és idősebb népesség megoszlása iskolai végzettség szerint az ország roma népességében*

	Legmagasabb befejezett iskolai végzettség				
	8 oszt.-nál kevesebb	8 oszt.	középisk. éretts. nélkül, szakmai oklevéllel	középiskola érettségivel	felsőfokú
összesen (fő)	56 481	72 213	10 963	3 520	1 011
összesen (%)	39,2	50,1	7,6	2,4	0,7
férfi (%)	32,1	54,4	10,3	2,5	0,7
nő (%)	46,4	45,7	4,9	2,4	0,7
15-29 (%)	30,5	57,2	9,2	2,7	0,4
30-39 (%)	29,6	57,7	9,7	2,3	0,8
40-49 (%)	43,6	46,8	6,3	2,4	1,0
50-57 (%)	59,1	32,7	3,8	3,1	1,2
58-61 (%)	74,1	23,3	0,1	1,6	1,0
62-X (%)	84,6	13,4	0,0	1,2	0,8

Forrás: 2001-es népszámlálás. Forray (2005) *Educatio*.

A fiatalok egyrészt azért vannak hátrányos helyzetben a munkaerőpiacon, mert többségük lakóhelye a várostól távol fekvő – legalábbis közlekedési értelemben távol fekvő – község, aprófalú. Másrészt változatlanul magukra vannak utalva, amikor a munkaerőpiacon tájékozódnának: a család, a rokonság a domináns információs forrás. A munkaügyi szervezetek a lakóhelyükről gyakran nem érhetők el, de ezeknek is főleg a tanfolyamok indításában van szerepük, ám a tanfolyamon szerzett képzést nem tudják a munkaerőpiacon hasznosítani. A civil szférát, a kisebbségi önkormányzatokat – amelyek éppen az országnak azokon a tájain épültek ki kevésbé, ahol a cigányság nagy tömegei élnek – kevesen veszik igénybe az álláskereső során. Azt is meg kell jegyezni, hogy ódzkodnak a regisztrációtól, igaz, hogy annak előnyeivel, a kedvezményekkel sem igazán vannak tisztában.

Kutatásainkban azt állapítottuk meg, hogy a nagyvárosokban lényegében azok a cigány fiatalok maradnak munka nélkül, akiknek hiányos az iskolázottsága, esetleg befejezett általános iskolája sincsen (Forray 2010). Ez nyilván elsősorban az élénkebb munkaerőpiaccal függ össze, de valószínű az is, hogy a munkaüggyel, munkapiaci képzéssel foglalkozó szervek lakóhelyi hozzáférhetősége is növeli a foglalkoztatási esélyeket.

A kérdés másik oldala, hogy ha az iskolázottságbeli, lakóhelyi hiányosságok jellemznék ugyan őket, de nem lennének cigányok, akkor is munkanélküliek lennének.

nek-e. Sokan meg vannak arról győződve, hogy hasonlóan alacsony iskolázottsággal, hasonló lakóhelyről sokaknak sikerül elhelyezkedniük. A vélt vagy valóságos versenytársak azonban nem cigányok. Az alaphelyzetet úgy illusztrálják, hogy ha egy cigány és egy nem cigány jelentkezik ugyanarra a munkára, akkor soha nem a romát választják. Egy másik alaphelyzet az, hogy a munkaerőfelvételt hirdető cégnél éppen betelik minden üresedés, amikor a cigány fiatalra kerülne sor. A diszkriminációt nehéz tettenérni, mivel annyit a munkáltatók már megtanultak, hogy a nyílt megkülönböztetésnek vannak kockázatai.

A cigány fiatalok csaknem mindegyike személyesen vagy hitelesnek tekintett beszámolóban találkozott már a cigányellenes diszkriminációval munkahely keresése során. A hátrányos megkülönböztetést zömmel antropológiai jegyeiknek tulajdonítják, és jogilag megfoghatatlan helyzetekben érzékelik. Optimális megoldást persze az jelentene, ha a társadalom ki tudna küszöbölni minden diszkriminációt. Amíg ebben nem bízhatunk, addig a munkapiaci vagy egyéb képzést szervezők figyelmét kell felhívni arra, hogy a munkanélküli cigány fiatalokra irányuló képzésekben kapjon szerepet a diszkriminatív helyzetek megoldására irányuló felkészítés.

Tévútra vezet, ha a „hátrányos helyzetű és roma fiatalok” fordulattal a cigány fiatalokat a deviáns kortárs csoportok közé sorolják, és akként közelítik meg. (Természetesen szem előtt tartva, hogy közöttük is léteznek, sőt talán felülreprezentáltak a devianciákba csúszó fiatalok csoportjai.) Ugyanakkor jól látható – ezt különösen a népszámlálási statisztikákból gyűjtött és elemzett adatok mutatják –, hogy létezik munkaerőpiaci diszkrimináció, jóllehet valószínű, hogy ennek egyre kevésbé durva és jól látható, inkább rejtettebb formáival élnek a munkaadók.

Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a munkanélküliség sújtotta falvas térségekben a tradicionális roma családokban ismert magatartási minták gyakran megújulnak. Ezeknek a továbbélése vagy felélédeése gyakran az állandósult szegénységnek tulajdonítható, s ennek következménye a gyermekek szerepének (újbóli) hagyományossá válása, az iskolai tanulás leértékelődése is. A gyerekek, fiatalok számára nem képességeik kibontakoztatása, megfelelő szakma kiválasztása, elsajátítása a fő cél, hanem a család mindennapi megélhetésének támogatása. Ez a tendencia fokozatosan erősödik az országnak azokban a térségeiben, amelyek földrajzilag és közlekedésben is távol esnek a centrumoktól, a munkába állás lehetőségeitől (ilyen térségek sorát találjuk az ország északi, észak-keleti részén). A kilencvenes években felnőtté vált, ma tizenéves fiúk és lányok szülei már azt tapasztalták, hogy lakóhelyükről nem érhető el olyan munka, amelyért „érdemes” tanulni, önerőből nem közelíthetők meg a munkahelyek, ritkaság számba megy a dolgozók közös szállítása.

Mindez azonban nem jelentheti azt, hogy a gyermekeket ki kellene vonni a családokból, és külön intézményekben nevelni. A családokból kivett, intézetben nevelt állami gondozottakkal jelentős mennyiségű tapasztalatot gyűjtöttünk és publikáltunk – a kilencvenes évek elejétől kétezres év elejéig –, de tapasztalataink nem igazolják ezt a feltételezést. Ellenkezőleg! Kétségtelen, hogy a sokezer állami gondozott között vannak/voltak olyan fiatalok, akiknek sikerült jó szakmát tanulniuk,

érettségizniük, sőt felsőoktatásban is továbbtanulni. Ezek a pályaválasztási sikerek azonban kivételek.

A cigány, roma népesség belső tagolódása

Akár a magyar vagy külföldi szakirodalmat vizsgáljuk, többnyire az tűnik fel, hogy a roma népességet egységes „problémahalmazként” említik. A valóság azonban nem ez. A cigány népesség belső szerkezetét Magyarországon, de a szomszédos országokban is hasonló társadalmi struktúrák jellemzik, mint az egész társadalmat, jóllehet az egyes rétegek, különösen a legalsóbbak, nagyon eltérő súllyal szerepelnek bennük. Van olyan szempont is, amelynek figyelmen kívül hagyása irreálissá teheti az elemzéseket és különösen a fejlesztéseket. A cigányság belső tagoltságára minden fejlesztésben tekintettel kell lenni, ha csak nagy vonalakban, a legnagyobb kulturális csoportokra gondolva is. Erre annál is inkább szükség van, mert e csoportok – még ha tagjaik nem is beszélik már eredeti nyelvüket – egymás iránt is komoly előítéletekkel viselkednek, és ezért nem könnyű közöttük együttműködést kialakítani.

Európa cigányságának legnagyobb hányada a roma, a mi szóhasználatunkban az oláh-cigány csoportok valamelyikébe tartozik. Magyarországon más a helyzet. A Dunántúlon élő cigányok többsége beás, akik jelentős része még őrszi nyelvet (belső törvények szerint fejlődött román nyelv), kultúrájának némely vonását. A sztereotípiák szerint – és ezekben van igazság – a magyarországi cigányság leginkább alkalmazkodni akaró és alkalmazkodni képes csoportja. (Valószínűleg ezzel is összefügg, hogy Pécssett sikeres oktatási és kulturális intézmények tudtak szerveződni részvételükkel.) A magyarcigányok (romungrók) alkotják a cigányság legnagyobb (háromnegyed-kétharmad) hányadát, olyan népcsoportok, amelyeknek ősei már sok nemzedék óta magyar környezetben élnek, eredeti nyelvüket már nem használják, elfelejtették. Az ország Dunától keletre fekvő területein pedig legfőképpen ők alkotják a cigányságot. Társadalmuk tagolt: kis lélekszámú hagyományos elitjük (zenészek) van, vékony rétegeik integrálódtak a társadalom szinte mindegyik csoportjába, nagy hányaduk azonban a magyar gazdaság helyzetének romlásával párhuzamosan, illetve ennek hatására, munkanélküliként hányódik, elnéptelenedő falvakba, városszélekbe rekedve. Az oláh-cigányok Magyarországon kis létszámú, leginkább hagyományörző csoport, amely fenntartja nyelvét, kultúrájának sok elemét. Éppen ezért meglehetősen elzárkózó is. Az elzárkózásban gyakran szerepet kap az is, hogy közöttük igen jó módú, sőt gazdag családokat is találunk, amelyek jövedelmüket nem mindig legitim módon szerezték és gyarapítják. A csoportok közötti együttműködés – ebbe beleértjük a „roma” hivatalos elnevezés elfogadását is (!) – ritkaság számba megy, inkább csak az európai mintát követő, karriert építő emberekre, csoportokra vonatkozik.

A belső etnikai tagolódásnak nagy a jelentősége Európa valamennyi országában, kiváltképpen térségünkben, ahol jelentősebb számban élnek. Ezért mindig kérdéses, ha a nemzetközi szervezetek dokumentumaikban ettől eltekintenek. Ha a cigányság fenti, egyszerűsége leírt tagolódását tarjuk szem előtt, akkor is szembe ötlenek a nemzetközi kapcsolódások: a beások nagy hányada él Magyarországon

mellett Romániában és Horvátországban, az oláh cigányok (nyelvükben némiképpen eltérnek egymástól, bár a hivatalosan elfogadott romani valamelyik változata az anyanyelvük) többsége a Balkán különböző államaiban él, de sok csoportjuk Európa nyugati felének országában. És akkor még nem is említjük azokat a csoportokat, amelyeket „gypsy” néven emlegetnek (Írországban, Angliában), és akik nem bizonyosan cigányok, romák.

Az etnikai csoportosítás mellett természetesen fennáll, sőt erősödik a gazdasági-társadalmi alapú tagolódás is. A társadalom peremén hanyódó cigányság körében „nem szokás” az etnicitásra tekintettel lenni. Azonban a csoportoszeveződés e szinteken is lényegében a fentieknek megfelelően történik. Ne tévesszen meg, ha országos szinteken szereplő roma politikusok, közéleti személyiségek körében nem találkozunk ezzel a magatartással: népeik azonban pontosan számon tartják származási csoportjukat, de minden bizonnyal ők maguk is.

Magyarország EU-s csatlakozása után úgy tűnt, hogy a cigányságról a régi módon nem gondolkozhatunk, nem beszélhetünk. Valójában azonban egyre inkább láthatóvá válik, hogy a gondok célzott segítség nélkül nehezen orvosolhatók: a cigányság beilleszkedése, felzárkózása európai probléma, amelyre közösen kell megoldást találni. Ismereteim szerint a nagy lélekszámú magyar cigányság általános politikai helyzete – más szóval Magyarország helyzete a cigány népesség szempontjából – sokkal jobb, mint térségünk többi államában. (Talán ezzel is magyarázható, hogy a cigányság európai helyzetét leíró drámai riportokban hazánk nemigen szerepel.) Ebből az következik, hogy egy szisztematikus országos kutatás példaértékű lehet európai szinten is. Ezt az elemet az EU-elnökség nem emelte ki, talán nem is feladata, azonban a cselekvésben – ha nem is programok elkészítésében – tekintettel kell lennünk rá.

A foglalkoztatás szempontjából kiemelkedő jelentősége van a lakóhelynek: a lakóhely településtípusa, közlekedési viszonyai, a városi központokhoz való távolsága fontos feltételeit jelenti az életmódnak, életlehetőségeknek. A másik fontos csoportképző jellemzőt az egyének helyzete, családi jellemzői, iskolázottsága alkotják. Emellett azonban számításba kell vennünk a belső etnikai jellemzőt is, azaz, melyik cigány, roma csoportba tartoznak azok az emberek, akikről éppen szó van. Erre a szempontra nemcsak a tudományosság miatt kell figyelni, hanem azért is, mert hatékony programot szervezni csak ennek ismeretében lehet.

Programok

A cigányság problémái – talán pontosabb, ha így fogalmazunk: a cigánysággal kapcsolatos problémák – a legutóbbi időben váltak nálunk is látványossá, égetővé. Egyes erőszakos bűncselekmények, a nagy port kavart cigánygyilkosságok társadalmi látlelet is, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy a „megélhetési cigányoknak” csúfolt politikusok felsorakozzanak a cigányság valóságos érdekei, vagy vélt érdekei mellett. A valóban súlyos gondok, gazdaságunk stagnálása, visszaesése, egész hatalmas országrészeket sújtó munkanélküliség, fenyegető nyomor – az Alföldre és Észak-Magyarországra gondolok – az ott élőket elszigeteli, a fiatal, mozgékonyabb lakos-

ságot a térség elhagyására készíti. A képzetlen, iskolázatlan és nyomorgó cigány lakosság megpróbál úgy jutni a napi megélhetéshez, ahogy tud, olyan eszközökkel – erőszak –, amely egyedül rendelkezésére áll. Lehet (az ott működő) szervezeteket kárhóztatni azért, mert nem valóságos programokat nyújtanak – mint teszi ezt *Póczik Szilveszter* (2010) a vele készült interjúban –, azonban a gondok megoldásában ez nem segít. Szisztematikus, komoly fejlesztés, a válságrégiókban történő munkahelyteremtés nélkül aligha lehet eredményeket várni.

Az elmúlt időszakban gyakran szóba került a cigányság problémáinak olyan megoldása, amellyel az USA feketéinek helyzetét kívánták enyhíteni. A *Harlem Children's Zone* (2010) program eredetileg Harlem fekete lakosságának, illetve gyermekeinek iskolában tartását tűzte ki célul. A nyocvanas évek végén alakult ki a mai szerkezet, és az 1990-es évek az Egyesült Államok leghatékonyabb gettófelfzámolási programjává vált. Soros György kezdeményezte a szakértői látogatást a John Hopkins Egyetemen, amelynek célja az volt, hogy a magyar szakértők megvizsgálják, adaptálható-e a program hazánkban, illetve a magyar uniós vezetés idején Európa, különösen a még nem uniós térségek esetében. A hazai Harlem-program célja volna a magyarországi cigányság leszakadó csoportjainak hatékony támogatása, gyermekeik tanulásának, továbbtanulásának ösztönzése. Bár az amerikai eredmények meggyőzőek, csakúgy, mint a program működése, céljai és eredményessége, fenntartások is megfogalmazhatók bevezetésével szemben. A legáltalánosabb az, hogy a hazai cigányság nagy hányada és legnehezebb helyzetben lévő csoportjai nem nagyvárosokban, hanem a városoktól távoli aprófalvakban élnek. Tipikusan városi támogató programot adaptálni a mi falusi térségeinkbe nem igazán látszik megvalósíthatónak. Másik, ennél is súlyosabb kérdés, hogy az európai vagy magyarországi cigányság valójában az USA feketéivel azonos helyzetben van-e? Úgy vélem, hogy sem antropológiai jegyeik, sem társadalmi helyzetük alapján nem azonosíthatók, alig rokoníthatók.

Egy másik európai példa Hollandia, ahol a cigányok telep-jellegű lakóhelyeinek rendszeres tartozéka olyan szolgáltató egység, amelyben szociális munkások dolgoznak. A feladatuk az, hogy segítséget nyújtsanak a családoknak életvitelük megszervezésében, egészségügyi problémák megoldásában, munkahelyek keresésében és nem utolsósorban a gyerekek és fiatalok iskoláztatásának támogatásában. Ezeknek a szolgáltató egységeknek a munkatársai általában nem cigányok, nem társak, hanem állami alkalmazottak, akik a fizetésükért támogatást biztosítanak a helyi lakóknak. Úgy gondolom, ilyen szolgáltatás megszervezése is lehetőséget ad a problémákkal küszködő cigány (és nem cigány) lakosság, különösen a gyermekek támogatására. Hasonló kísérletekkel Magyarországon is találkozhatunk, többnyire egyházi, illetve civil kezdeményezések keretében.

A hazai programokat – bár sikerük összességében a cigányság egészének helyzetét tekintve kétséges – sem szabad lebecsülni. Áttekintésük szükséges, ám a sikeresek további támogatásának megszakítása valamiféle új megoldások reményében csak tévútra vezethet. A magyarországi cigányság megélhetési problémái, a fiatal nemzedék

kek beilleszkedési nehézségei – ebben egyetértek a kormányzat, tulajdonképpen az Európai Unió deklarált felfogásával – azonosak az ország nagy hányadának gondjaival.

Bár a legkevésbé sem civil program, hivatkoznunk kell azokra a kezdeményezésekre az országnak szinte valamennyi felsőoktatási intézményében, amelyek a cigányság kulturális felemelkedését, kultúrájuk ápolását célozzák. Talán nem szerénytelenül, ha ezek közül a Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszékét emelem ki, nemcsak azért, mert több mint egy évtizede juttatja diplomához, újabban pedig doktori képzéshez a roma fiatalok – levelező képzésben az idősebbek – nagy számát (*Forray & Orsós 2010*). Az ország egészéből rekrutált hallgatóink vagy maguk is romák, vagy a cigányság iránt elkötelezett fiatalok és idősebbek.

Összegező kérdések és javaslatok

A kormányzat az EU-elnökség alatt azt vállalta, hogy egy Európát átfogó roma stratégiát alkot, építve a kapcsolódó belga és spanyol kezdeményezésekre. A feladat vállalását nemcsak az indokolta, hogy ez az EU égető kérdésévé vált, hanem azért is, mert Magyarország ebben a tekintetben az EU számos más tagállama előtt áll. Ezért kell következetesen és állhatatosan hangsúlyozni – akkor is, ha egyes politikai csoportosulásoknak (s alkalmankint maguknak a cigány, roma közösség képviselőinek is) – inkább érdeke a hazai helyzet sötétebb oldalainak a kiemelése, mint a kétségtelen, bár ritkábban emlegetett haladásé.

A társadalomkutatók többsége számára – itthon legalábbis, de gyanítom, Európa-szerte – kézenfekvő, hogy a problémák megfogalmazásáért és megoldási változatokért elsősorban az Egyesült Államokhoz forduljon. Az USA országimázs-építésének nagyon is fontos eleme, hogy milyen kétségtelen haladást tudtak elérni – még hozzá sokszor a civil társadalom közreműködésével – az amerikai feketék helyzetében. Az elmúlt negyven évet tekinthetjük úgy is, mint az amerikai négek fölemelkedésének, emancipálódásának és integrálódásának fél évszázadát. Ebből adódik, hogy aki a cigány, roma kérdéssel Európában foglalkozik, elsősorban ezt a sikert veszi figyelembe. A hazai szakértőket is – különösen az elmúlt évtizedben – az amerikai fekete közösségek fölemelkedésének útjai és módjai nyűgözték le. Kevesebb figyelmet fordítottak egyrészt e közösségekre – valamint a befogadó társadalom – és az európai társadalmak közti különbségre; és kevesebb figyelmet fordítottak az európai tapasztalatokra (tán kevésbé is tartották szem előtt).

Ami az amerikai társadalom és politikai rendszer sajátosságait illeti, érdemes a következőket számításba vennünk:

- Az amerikai néger csoportok nem önként vándoroltak: nem nomád csoportokról van szó, hanem behurcoltakról és korai rabszolgákról, ezek leszármazottairól. Kulturális identitásuk már-már elveszett, politikai identitást nem is hoztak magukkal. Kitaszította őket az afrikai anyatársadalom.
- Amerikának (Egyesült Államoknak) is vannak, illetve voltak nomádjaik: az indiánok. Az ő beilleszkedésükről, sikertelen vagy sikeres rehabilitálásukról, kulturális, sőt politikai identitásukról csak keveset hallani, ha hallani egyáltalán.

Érdemes volna tehát megvizsgálni azt is, vajon mi történt az indiánokkal? Milyen programokat indítottak fölemelkedésükért és beilleszkedésükért? Milyen sikereket értek el, milyen kudarcokat szenvedtek velük? Az összehasonlítás azért is nehéz, mert az Egyesült Államoknak van ugyan szociálpolitikája (az sem szövetségi szinten), de nincs kisebbségi politikája. Az Egyesült Államok, megalakulásától kezdve nem tudott mit kezdeni a nemzeti közösségekkel. Az egyetlen út a „melting pot” volt (amit később annyiszor tagadtak – de mégis).

- Az Egyesült Államok megalakulásától kezdve a szövetségi állam viszonylag gyöngye: kormányzata sincs, a hatalmat inkább gyakorolja a parlament, mint a kormányzat és így tovább. Ezért az az alternatíva, hogy állami politikát alkossanak – mondjuk, a feketék fölemelésére – szóba sem jöhet. Maradnak az ún. „programok”, mert ezekkel a szövetségi kormány beavatkozhat a tagállamok belügyének számító néger-kérdésbe, mintegy a tagállamok feje fölött. (Ugyanúgy, ahogy most az EU kísérletezik azzal, hogy beavatkozzék például az oktatásügybe, noha az Európában is tagállami föladat.)
- Az Egyesült Államokban az atlanti rendszerű iskolázásnak, pontosabban az oktatási rendszernek (rendszereknek – ezek is tagállami szinteken szerveződnek és vannak irányítva) sokkal kisebb a szerepe a társadalmi fölemelkedésben, mint Európában (az oktatásügy ún. kontinentális rendszere). A kontinentális rendszer éppen azért szerveződött – szervezték meg az abszolutista uralkodók, főként a 18. században –, hogy a társadalmi mozgásokat befolyásolni tudják. Az Egyesült Államokban is befolyásolja persze az oktatás a társadalmat, de ez nem annyira döntő. Itt a gyors, váratlan emelkedéseknek számos más, sokszor radikálisabb tényezője van: például a vállalkozás, a piaci szereplés, az öröklött vagyon, a gyarmatosítás (a 19. században). Így az az opció, amely Európában természetes volna – szociálpolitika az oktatási rendszerre támaszkodva (szociálpedagógia) – nincs, nem jöhet szóba, nincs hagyománya.

Mindez elég indoknak látszik arra, hogy a jelenleginél bátrabban keressünk alternatív megoldásokat a cigány, roma közösségek fölemelésére, olyanokat, amelyek európai példák nyomán fogantak és az európai problémákra kínálnak válaszokat. Ilyenek lehetnek:

- az európai nemzeti közösségekkel való foglalkozás (például az észak-európai lappokkal, több más mellett);
- az európai szociális piacgazdaságból, illetve az európai jóléti államból következő megoldások (állami stratégiák);
- az európai gyarmatosítók tapasztalatai egykori gyarmati országaik mai polgárainak befogadásával és integrálásával/asszimilálásával kapcsolatban. Az asszimilálástól sem kell annyira, amerikai módon tartózkodni: a társadalomba való beilleszkedés azonosulás, beolvadás útján mehet végbe. Nincs kizárva, hogy éppen ez a cigány, roma közösségek útja is.

Egy európai cigány stratégiának, következőképpen, érdemes egyrészt az európai roma közösségek politikai és kulturális identitásaiból kiindulni; másrészt túl-

lépni az egyoldalú gazdasági és társadalmi megközelítésen; harmadrészt pedig az érintetteket magukat kapcsolni be. Mit jelentene ez akár a hazai tapasztalatokra, az ún. jó gyakorlatra is hivatkozva, azt demonstrálva?

- Többet és jobban megismerni az európai cigány, roma közösségek belső szerkezetét (rétegződésüket, mobilitásukat, emelkedésük, illetve süllyedésük útjait), de mindenekelőtt a történetüket.
- Az eddig egyoldalú gazdasági megközelítés mellett, sőt helyett (cigány = szegény, cigány probléma = szegénység probléma) azt a megközelítést is be kell kapcsolni, amelyet más nemzeti közösségek fölemelkedése, illetve integrálódása kapcsán az európaiak már megtapasztaltak: a nemzeti kultúrák ápolását. Az EU-nak nincs nemzetiségi politikája – a kifejezés is törlődött a leggyakrabban használt nyelvekből, vagy meg sincs bennük. Így aztán még beszélni sem igen lehet róla, mert az „ethnicity” nem azonos a „national community”-val.
- Erősíteni kell a roma közösségek nemzeti (kulturális) közösségekként való kezelését, a magyarországi kisebbségi önkormányzatiság ennek is lehet eszköze. Fölemelkedésük stádiumai valahogy így kellene alakuljanak: kiemelkedés a szegénységből – társadalmi emelkedés – kulturális azonosságtudat – politikai identitás és bekapcsolódás.

Végül, de nem utolsó sorban a roma stratégia kialakításakor föltétlenül figyelembe kellene venni Európa demográfiai fenyegetettségét is. Az EU legtöbb tagországában megkezdődött vagy nagyon is előrehaladott stádiumba került a népességfogyás, ami a gondoskodó államot alapvetően veszélyezteti. Ez azzal a következménnyel jár, hogy az európaiak többé már nem hódítók, hanem befogadók. S erre nincsenek fölkészülve. Ez a fenyegetettség-érzés elevenedik meg bennük, s emelkedik tagállami politika szintjére, amikor egyes bevándorló csoportokat megbélyegeznek és kiutasítanak. Magyarországon ilyen nem történt. Ezért a jó gyakorlatot – benne a már századok óta letelepült, sőt így-úgy integrálódott cigány csoportok helyzetét és fölemelkedésének útjait – nemcsak az EU-elnökség vállalásai miatt kell/kellene népszerűsíteni, mert ez csak egy félévig tart, hanem országimázsunk miatt is, hogy végre kikeveredjünk az „áldozat” szerepből.

FORRAY R. KATALIN

IRODALOM

- AZ EURÓPAI ROMAPOLITIKA KIALAKÍTÁSA (2011) EU-2011.hu
- DEZSŐ RENÁTA ANNA (2009) Minority Nationality Education a True Marker of Democracy. In: TARRÓSY I. & MILFORD S. (eds) *Regime Change and Transitions across the Danubian Region: 1989–2009*. Pécs, Publicon. pp. 103–126.
- FORRAY R. KATALIN & KOZMA TAMÁS (2010a) Social Equality vs. Cultural Identity: Gypsy/Roma educational policies in selected East-Central European states. Paper for the XIV. World Congress of Comparative Education Societies, Istanbul (Turkey), 14–18 June, 2010.
- FORRAY R. KATALIN (2005) Budapest cigány/romalakosságának iskolázottsága és foglalkoztatottsága. *Educatio*, No. 1. pp. 60–74.
- FORRAY R. KATALIN & KOZMA TAMÁS (2010b) Társadalmi egyenlőség vagy kulturális identitás – térségünk cigány oktatáspolitikái. *Képzés és Gyakorlat*, No. 2. pp. 3–21.
- FORRAY R. KATALIN (2010) Iskolázás és munkavállalás cigány fiatalok körében. In: VARGA

- ARANKA (ed) *Esélyegyenlőség a felsőoktatásban. I.* Pécs, PTE Gypsy Studies, pp. 12–24.
- FORRAY R. KATALIN & PÁLMAINÉ ORSÓS ANNA (2010) Hátrányos helyzetű vagy kulturális kisebbség – cigány programok. *Educatio*, No. 1. pp. 75–87.
- GHEORGHE, N & MIRGA, A. (2001) The Roma in the Twenty-First Century: a Policy Paper, Eurozine, www.eurozine
- HARLEM CHILDREN’S ZONE (2011) *Transindex*. 2010. június 9.
- PÓCZIK SZILVESZTER (2010) Hatástalanok a beszédtabuk. *MNO*. 2010. nov. 11.
- UNITED NATIONS FUND FOR CHILDREN (2007) *Breaking The Cycle Of Exclusion – Roma Children In South East Europe*.

